
SLOVENSKÝ NÁRODOPIŠ

- Z OBSAHU: HAJDUK – NIJAKOWSKA, Janina: Miesto folkloristiky vo výskume súčasnej kultúry
KREKOVIČOVÁ, Eva: Folklór ako konštrukt?
URBANCOVÁ, Hana: Na hranici žánrov. Komunikačné situácie a medzižánrové formy v tradičnej piesňovej kultúre
FROLCOVÁ, Věra: Zpěv a slovo posvátné – ke studiu obřadní komunikace na počátku 21. století
JANEČEK, Petr: Rezistence a katarze: fámy a pověsti druhé světové války v českých zemích
VANOVIČOVÁ, Zora: Morálne hodnoty v spomienkovom rozprávaní

Prvá strana: *Ilustrácia tzv. "Péráka" k článku Petra Janečka.*
Uverejnené s láskavým dovolením autora ilustrácie, Stanislava Setínského.
Preklady: Svatava Šimková, autori textov

Dear reader,

Slovenský národopis (Slovak Ethnology) is a quarterly with a long tradition, edited in the Slovak language by the Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences in Bratislava, Slovakia.

This review publishes papers from all spheres of Slovak folk culture, past and present, including minorities and Slovaks abroad. The journal's articles range from research on the folk culture of every region of Slovakia (folk architecture, arts and crafts, costumes and clothing, folktales, songs, customs, traditions etc.) through information on activities of ethnological research centres and museums, archival materials, book reviews to theoretical and comparative analyses of topical issues. The most interesting studies are published in English, and all the articles in Slovak have extended English summaries.

As the only periodical specifically devoted to the comparative study of Slovak folk, Slovenský národopis deepens the understanding of folk cultures throughout the world.

By becoming a regular subscriber of Slovenský národopis you will help to support an authoritative review for everyone interested in Slovak folk culture.

Distributed by:

Slovak Academic Press, Ltd.,
P.O. Box 57, Nám. slobody 6
810 05 Bratislava
SLOVAKIA

Electronic version accessible via Internet

URL <http://www.sappress.sk> <http://www.etnologia.sk>

HLAVNÁ REDAKTORKA

Gabriela Kiliánová

VÝKONNÉ REDAKTORKY

Hana Hlôšková

Tatiana Podolinská

Michaela Ferencová

Tatiana Bužeková

HOŠŤUJÚCA EDITORKA

Eva Krekovičová

REDAKČNÁ RADA

Marta Botíková, Dušan Deák, Lubica Droppová, Bernard Garaj, Martin Kanovský, Eva Krekovičová, Jan Krist (ČR), Peter Salner, Zdeněk Uherek, (ČR), Miroslav Válka, (ČR), Iveta Zuskinová

*Slovenský národopis je evidovaný v medzinárodných bibliografických databázach:
MLA, CEEOL, Ulrich's, Willings, CEJSH a ERIH (impaktovaná databáza ESF)*

V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online sprístupnené iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV (v obsahu farebne odlišené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné zmluvy, sú vynechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

www.ebsco.com

www.cejsh.icm.edu.pl

www.cceol.de

www.mla.org

www.ulrichsweb.com

www.willingspress.com

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)
European Reference Index for the Humanities (ERIH): www.esf.org

ŠTÚDIE

- H a j d u k – N i j a k o w s k a, Janina: Miesto folkloristiky vo výskume súčasnej kultúry..... 149
- Krekovičová, Eva: Folklór ako konštrukt?... 162**
- U r b a n c o v á Hana: Na hranici žánrov. Komunikačné situácie a medzižánrové formy v tradičnej piesňovej kultúre..... 175
- F r o l c o v á, Věra: Zpěv a slovo posvátné – ke studiu obřadní komunikace na počátku 21. století..... 195
- J a n e č e k, Petr: Rezistence a katarze: fámy a pověsti druhé světové války v českých zemích..... 207
- V a n o v i č o v á, Zora: Morálne hodnoty v spomienkovom rozprávaní..... 220**

MATERIÁLY

- Š a l a n d a, Bohuslav: Elementy lidového divadla na současné vesnici..... 230

ROZHLADY – SPRÁVY – GLOSY

- K životnému jubileu Evy Krekovičovej (Hana Urbančová)..... 238
- Spomienka na nedožitú jubileum Michasa Ramaňuka (Jana Sušíenková)..... 244
- Sociokultúrna zmena a etnografický výskum – konferencia k životnému jubileu Sone Švecovej (Miroslava Hlínčíková)..... 247

RECENZIE – ANOTÁCIE

- Hradská, K.: Židovská Bratislava (Peter Salner)..... 249
- Sládek, P.: Malá encyklopedie rabínského judaismu (Peter Salner)..... 250

- Šalanda, B.: Česká vesnice Široký Důl. (Tomáš Chorvát)..... 251
- V múzeu vážne i prostopašne. Zo spomienok pracovníkov. Zostavila M. Halmová. (Ladislav Mlynka)..... 252
- Miklovic, J.: Stara Pazova 1769-1794; Pazovský kalendár 2009. Ročník VIII. (Igor Thurzo)..... 254
- Zuskinová, I (ed.): Pastierska kultúra, jej dokumentácia a prezentácia (Peter Slavkovič)..... 255
- Acta Ethnologica Danubiana 8-9. (József Liszka (ed.) (Izabela Danteroová).... 256
- Horváthová, M.: Kroje z klenotnice Slovenska (Mojmír Benža)..... 258
- De Vries, S. Ph.: Židovské obrady a symboly (Peter Salner)..... 262
- Čechová, F.: Tragédia pezinských Židov...(Monika Vrzgulová)..... 262
- Laquer, W. Měníci se tvář antisemitizmu; Tydlitátová, V. (eds.) Kolokvium o soudobém antisemitizmu II. (Peter Salner)..... 264
- Gecse, A.: Az etnikai és társadalmi...(Izabela Danteroová)..... 265

CONTENTS

STUDIES

- H a j d u k – N i j a k o w s k a, Janina: Position of folklore within contemporary culture studies..... 149
- K r e k o v i č o v á, Eva: Folklore as a construct?..... 162**
- U r b a n c o v á, Hana: On the borders of genres: situations of communication and crossgenres forms in traditional song culture..... 175
- F r o l c o v á, Věra: Song and the sacred word on the study of ritual communication at the beginning of the 21st century..... 195
- J a n e č e k, Petr: Resistance and catharsis: Rumours and legends of the second world war in the Czech lands..... 207
- V a n o v i č o v á, Zora: Moral values in memorates..... 220**

MATERIALS

- Š a l a n d a, Bohuslav: Elements of folk-theatre in contemporary village..... 230

NEWS-HORIZONS-GLOSSARY

- Jubilee of Eva Krekovičová (Hana U r b a n c o v á)..... 238
- Obituary for Michas Ramaňuk (Jana S u š i e n k o v á)..... 244
- Socio-cultural change and ethnographic research – conference devoted to the jubilee of Soňa Švecová (Miroslava H l i n ě í k o v á)..... 247

BOOKREVIEWS-ANNOTATIONS

MORÁLNE HODNOTY V SPOMIENKOVOM ROZPRÁVANÍ

ZORA VANOVIČOVÁ

*PhDr. Zora Vanovičová**e-mail: zora.vanovicova@savba.sk*

The writer uses with moral values represented in memorates to analyse ambiguous and contradictory attitudes manifested by individuals in concrete situations and relations as well as in their approach to Christian norms and the Church. The topics are developed around essential norms applied onto extramarital relations, children born out of wedlock, theft and examples of mutual assistance.

Kľúčové slová: morálne hodnoty, folklór, spomienkové rozprávanie, mentálne reprezentácie, psychoanalýza

Key words: moral values, folklore, commemorative narrative, mental representations, psychoanalysis

Spomienkové rozprávanie ako žáner má vďaka pamäti veľmi široký časový záber, ktorý spája minulosť prežitú predkami, prehodnotenú, aktualizovanú, prijatú či modifikovanú a odovzďávanú ďalšej generácii, s prítomnosťou prežívanou v súčasnosti i s opakovaním zážitku prostredníctvom spomínania a rozprávania ďalšej generácii. H. Hlôšková ho charakterizuje ako “dynamický fenomén kultúry... stalo sa živým azda aj pre svoju väzbu na intímnejší sociálny rámec – tradičné žánre (rozprávka, povesť, mýtus) hovorili o skupinových ambíciách, činoch či prehrách. Spomienkové rozprávanie tieto témy individualizuje. Ak je v prvých hrdinom kolektív (i jednotlivý hrdina symbolizuje kolektív), v spomienkovom rozprávaní sa s osudom, podmienkami pasuje jednotlivec” (HLÔŠKOVÁ 2008: 26). Je v ňom aj potenciálna možnosť postupne sprostredkovať dlhodobjšie vývinové zmeny a posuny, ktoré môžu objasniť niektoré postoje v súčasnosti.

G. Lipovetsky pri diagnóze stavu západnej spoločnosti v 60. a 70. rokoch 20. storočia hovorí o historickom zlome, “který ve vývoji sociálnědemokratického státu způsobila masově konzumní a komunikační revoluce. Objevily se nové hodnoty, které zcela změnilly diskurz, způsob života, vztah k soukromým i veřejným institucím... Tak vznikla forma postmoderního

individualismu vymaněného z vlivu kolektívnych ideálov i z výchovného, rodinného či sexuálneho rigorizmu” (LIPOVETSKY 1998: 259-260). Vieme však, že narúšanie tradičného spôsobu života v meste i na vidieku sa začínalo oveľa skôr a prechádzalo viacerými vývinovými procesmi. Individualizácia aj “... prechod od silno nábožensky podložených k sekularizovaným predstavám ľudí o sebe a o svojom svete... sa začal pociťovať práve v Descartesových časoch” (ELIAS 2006: 106). Postupne v nasledujúcich obdobiach “... ochranné a kontrolné funkcie, ktoré predtým vo vzťahu k jednotlivcovi plnili rodové zväzky, napríklad rod alebo obec, panstvo, cech a stav, prechádzajú na vysoko centralizované a čoraz viac urbanizované štátne zväzky... Rastie mobilita jednotlivých ľudí tak v lokálnom, ako aj sociálnom zmysle. Zmenšuje sa ich – predtým nevyhnutná a celoživotná – ukotvenosť v rodine, príbuzenskej skupine, v lokálnej obci a v iných spoločenstvách tohto druhu, zosúladenosť ich správania, cieľov a ideálov so životom v takýchto spoločenstvách a ich samozrejmä identifikácia s nimi...” (ELIAS 2006: 131-2).

Postoje obsahujú aj odkaz na kategóriu symbolického kapitálu v chápaní P. Bourdieuho, ktorý je založený “na poznání a uznání” (BOURDIEU 1998:113-114). V tejto kategórii platí a priznáva sa moc nielen explicitným normám, ale aj zdedeným, nevysloveným získaným dispozíciám, záujmom a princípom správania, rozdeľuje teda dve paralelné úrovne “morálky kresťanskej” a “morálky laickej”: “pod zdánlivou zbožnosťou, počestnosťou, nezištnosťou existujú subtilní, maskované zájmy...” (BOURDIEU 1998: 116). Nevyslovený zákon, ktorý Bourdieu nazýva *nomos*, je “spoločný princíp pohľadu a rozlišovania... mentálna štruktúra vštiepená vsem určitým spôsobom socializovaným myslím, neboli štruktúra individuálna i kolektívna...” (BOURDIEU 1998: 96). V určitých komunitách existuje špecifický duálny konsenzus správania, na ktorý má vplyv aj charakter konfesionalnej príslušnosti, model zakódovaný v rodine, ktorá má zásadnú úlohu v udržiavaní sociálneho poriadku.

Aj pri folkloristickom výskume sa môžeme stretnúť niekedy až s prekvapujúcimi dilematickými výpoveďami, ktorými sa informátori snažia komentovať, vysvetľovať svoje postoje a rozhodnutia. Často až dlhodobejší výskum a hlbšie poznanie spôsobu života komunity či osobné zblíženie, nahliadnutie do konkrétnych spoločenských, sociálnych alebo rodinných vzťahov môže pomôcť pochopiť zložitý a nejednoznačný postoj jednotlivcov v konkrétnych situáciách a vzťahoch.

V niektorých prípadoch je rozpornosť a nejednoznačnosť interpretácií javov a postojov taká markantná, že je ťažké nielen ju pochopiť, ale aj vyvodzovať závery z hodnotenia takýchto informácií. D. Djurišič pri svojich výskumoch kladie otázku, “ako je možné, že majú natoľko nekonzistentné predstavy” ľudia, ktorí o nich vypovedajú (DJURIŠIČ 2005: 290). “V ich výpovediach je mnoho protichodnosti a jednotlivé javy nemožno pospájať do logického systému... popri sebe vystupuje niekoľko možných verzií bez toho, aby sa informátori nad tým zamýšľali.” Autorka nazýva tento charakteristický jav ľudového myslenia *paralelnou protichodnosťou* alebo *logickou nekonzistentnosťou* predstáv (DJURIŠIČ 2005: 295, 296).¹

Na príklade koexistencie náboženskej doktríny a povier, nadprirodzených predstáv, ktoré sú v protiklade k základným kresťanským myšlienkam, sa z hľadiska jej kognitívnych aspektov zaoberá T. Bužeková (BUŽEKOVÁ 2003, 2004). Vychádza z materiálu súčasného poverového rozprávania, ktoré skúma na základe kognitívnej teórie D. Sperbera, v ktorej sa „akýkoľvek kultúrny fenomén môže analyzovať ako súbor reprezentácií dvoch druhov – mentálnych reprezentácií (napríklad presvedčení, intencií, preferencií) a verejných reprezentácií (ako signály, vety, texty, obrazy a pod.). Kultúrne reprezentácie v koncepcii D. Sperbera sa teda nechápu ako javy, vonkajšie voči jednotlivcom, ale predstavujú výsledok

interakcie medzi vonkajšími – verejnými - reprezentáciami a reprezentáciami vnútornými – mentálnymi“ (BUŽEKOVÁ 2004: 144). Teória skúmania kultúrnych javov D. Sperbera vychádza z evolučnej psychológie. „Základným predpokladom evolučnej psychológie je existencia univerzálnych vlastností ľudského myslenia, ktoré sa však neprejavujú na úrovni kultúrnych javov, ale na úrovni evolučne vyvinutých psychologických mechanizmov“ (BUŽEKOVÁ 2004: 144).

Problému takéhoto charakteru ľudskej psychiky sa širšie venovala už klasická psychoanalýza. C. G. Jung sa v diele *Psychologie a alchymie* zaoberá dichotómiou medzi navonok vyznávanými náboženskými alebo svetonázorovými ideovými sústavami a „vnútorným človekom“. „Vnitřní člověk může třeba i po dlouhá staletí setrvalovat na stejné archaiské, primitivní úrovni, zatímco vnější člověk přitom bude vyznávat a hlásat vznešené ideály“ (pozri STARÝ 1990: 35). E. Fromm dopĺňa: „Kromě norem v zájmu společnosti jako celku existují ještě jiné etické normy, které se různí v jednotlivých třídách ... Podle svého sociálního postavení a talentu si každý jednatelce vybírá blok norem, kterých může používat, i když třeba současně schvaluje normy právě opačné...“ (FROMM 1967 : 188-189).

Jedným z problémov, v ktorých sa nejednoznačný charakter postojov prejavuje zvlášť často a výrazne, je otázka morálnych hodnôt. Základnou kategóriou pri vnímaní morálneho správania je kategória hriech, ktorý S. Tolstaja v rámci širších kultúrnych tradícií oproti kresťanskej charakteristike (ako porušenie Božích prikázaní, Božích zákonov činom, slovom i myšlienkou) vníma širšie – ako porušenie každého zákona, normy, pravidla, či je to Boží zákon alebo zákon prírodných či ľudských noriem (TOLSTAJA 2000: 10-11). Morálku analyzuje na úrovni religióznej, sociálnej a „mytologickej“. V rámci tradičnej kultúry sa zaoberá etnokultúrnym pojmom ľudovej etiky, v ktorej jej nositelia nielen hodnotia hriech v konkrétnych životných situáciách, ale predstavujú aj jeho dôsledky a možnosti ako mu predchádzať (TOLSTAJA 2000: 23). Ako hlavné typy hriechov vo folklórnych textoch sa ukazujú najmä hriechy proti prírode, Bohu a ľuďom, pričom ľudová morálka je schopná veľmi ľahko nájsť ospravedlnenie porušenia predpísaných noriem v rámci obyčajového práva, cirkevných zákonov i ľudovej zbožnosti (TOLSTAJA 2000: 26-27). Takisto v oblasti povier „vysvetlenie koexistencie vedeckých, náboženských a „neoficiálnych“ nadprirodzených predstáv z pohľadu epidemiológie reprezentácií zahrňuje skúmanie postojov ľudí (mentálnych reprezentácií) voči verejným reprezentáciám náboženskej doktríny, iných nadprirodzených predstáv a vedeckého vysvetlenia sveta“ (BUŽEKOVÁ 2003: 55).

V 70. rokoch 20. storočia pri výskume exemplických podaní v Púchovskej doline sme mohli konštatovať, že v ústnom repertoári sa vyskytujú tradičné látky, ale aj oralizované exemplické podania zo zdrojov šírených masmédiami, ktoré sa preberajú ako poučenie, príklad alebo výstraha a charakterizuje ich funkčný a tematický paralelizmus s mnohými prvkami stredovekých homiletických exempli, pričom v ústnom repertoári upevňujú kontinuitu kresťanských, humanistických morálnych hodnôt a zásad (VANOVIČOVÁ 2000). Išlo o obsahy všeobecne prijímaných základných noriem, výskum však nebol špeciálne zameraný na konkrétne situácie v živote obce. S časovým odstupom tridsiatich rokov sme sa pokúsili o sondu do repertoáru spomienkového rozprávania s tematikou morálnych hodnôt v jednej obci (v inom, ale konfesionalne totožnom regióne). Hypotetický predpoklad funkčnej a tematickej paralelnosti podaní s kresťanskými mravoučnými motívmi však prekvapujúco zlyhal. Namiesto jednoznačného prijímania tradičných kresťanských postojov a reakcií na životné situácie sa objavili viaceré diferencované, nejednoznačné a protirečivé výklady skúseností jednotlivcov, vzťahov a súvislostí. Často sa odrážali výrazné protikladné konfrontácie jednotlivcov v rovnakej situácii napr. vo vzťahu k rodovému, k osobnému

a verejnému, racionálnemu a emotívnemu, tolerovanému a sankcionovanému, tradičnému a inštitucionálnemu atď.

Výskumnou vzorkou spomienkového rozprávania sa stal úzky okruh susedského spoločenstva na ulici v jednej časti malej obce.² Spolužitie a dlhodobé vzájomné poznanie rodín, skúsenosti a rozhovory pomohli zoznámiť sa s viacerými tematickými okruhmi, ktoré sa šírili v takejto malej komunite, vyvolávali pozornosť a záujem ľudí, a to nielen vo verejnej sfére, ale aj v súkromnej, úzko rodinnej, medzi blízkymi priateľmi, vo forme spomínania, ohovárania, klebiet či fám. Jednotlivé rodiny sa veľmi dobre poznali niekoľko generácií, poznali históriu vzájomných vzťahov, konfliktov, názorov, ktoré sa často prenášali na ďalšie pokolenia.

Jednou z najčastejších tém sú, samozrejme, vzájomné vzťahy, mimomanželské styky a nemanželské deti, nevera a jej dôsledky. Celá táto oblasť záujmu má veľmi úzku súvislosť na jednej strane s náboženským cítením, vierou, príslušnosťou ku konkrétnej cirkvi, s hriešnosťou konania a porušovaním Božích prikázaní a kresťanskej morálky v rámci spoločenstva, na druhej strane s formálnou konfesionalitou či náboženskou ľahostajnosťou. Zároveň sa na základe tradičných postojov aj reakcií na konkrétne situácie modifikuje lokálna schéma hierarchie hodnôt.

Obdobie, ktorého sa týkali spomienky, bolo od 40. rokov a druhá polovica 20. storočia a týkali sa rodinnej histórii troch generácií susedského spoločenstva, v ktorom "každý vie o každom všetko".

K najatraktívnejším podaniam s tematikou manželskej nevery a nemanželských detí patrí spomienkové rozprávanie o známej a populárnej postave "starého Baceka". Bohatý zeman s rodinou býval na svojom majeri vzdialenom od obce v lese, v 50. rokoch v komunistickom režime prišiel o veľký majetok.

Čo by sa toho týkalo, tak tento K., prezývajú ho Bacek. Že je jeho syn. Sa to nedá verejne hovoriť. Bacek, to bou veľký gazda, mal tuná kus hory, na bacekovskej zemi sú strojárne postavené.

Čo som počul, to taká kocovina je. Hádam to aj vážne bolo. To som počuu, starý Bacek, veď to museu taký dobrý chlap byť, keď aj primárova manželka poznala – vari starý Bacek zomreu! Tých detí mal plno naokolo. A keď zomreu, v nemocnici sestričky sa chodili pozrieť, boli na neho zvedavé. A primár mu odrezau prirodzenia a doniesou domov a jeho žena, keď to videla, kričala: Preboha, vari starý Bacek zomreu!³

Podanie vyúsťujúce do anekdoty z hľadiska mužov takmer ako hrdinu vysoko hodnotí "starého Baceka" podľa jeho mnohých nemanželských vzťahov v obci aj v okolí. Ale keďže v komunite žijú jeho predpokladané nemanželské deti, verejne sa o tom nehovorí. Zo strany žien sa zase istým spôsobom správanie a nevera jeho milieniek ospravedľňuje ich sociálnym postavením svokrou ponížovanej, príliš mladej nevesty vydatej za oveľa staršieho muža.⁴

Oveľa zložitejšie situácie a rôzne postoje vznikali priamo v rodine a blízkom okolí rozprávača v súvislosti s nemanželským dieťaťom.

... záleží, či sa nedohodli medzi sebou alebo sa nechceli vziať. Akýže hriech, keby sa neboli radi mali, tak by sa nestalo, že by toto dieťa spolu mali! To ti musím zasa tak povedať, že aj bol ženatý aj bol slobodný, spravil si v S. dcéru a zato boli takí šťastní a radi že hu majú, čo normálne ona povedala, že ona od Ferka nechce žiadnu korunu, že je šťastná že jej takuo krásno dieučatko spraviu, ako jej spraviu. A boli veci v poriadku. Len kerá si nárokovala, žiadala - aj môj otec mau prípad - tak to išlo cestou súdu. On sa nechcel z toho dlho tahať, tak ju požiadau, či by to nemohou osobne v hotovosti preplatiť, a keď to súd priznau, ale oni museli to podpísať títo rodičia, že tieto peniaze že si ako, že prijímajú a že dieťa do 18

rokov zachovajú. No a muselo to prejsť cez sirotského otca, ktorý potom na to musel dať súhlas, ale tiež si svoje korunky za to vzal.

Domáci sa dívali na to tak, no... tá ktorá to mala, tak potom bola rada alebo musela čušať, keď vedela s kým to mala, aby nenarobila jemu rozbroj v manželstve... Takéto veci ja neviem, keď to takéto bežalo, ja som bol chlapec menší, a keď som mládenčiu, to som takéto veci nezažiu. Aj tam, po kuchyniach povraveu kadečo, všeliako, ale na verejnosť sa to potom už nedalo.... no tak skrátka, že to majú spolu, že to má s ním, no ale na verejnosti po dedine sa moc o tom nevravelo. Aby nik nebol jeden pred druhým mrzký, no to bolo, normálne bol taký cirkevný zákon, že keď bola prespanka, tak tá musela len pod chórom byť v kostole, ano, a nemohla do pou kostola do lavice, lebo už to povolenia cirkevné nemala na to, mohla ísť do kostola, ale musela prestáť ako prespanka pod chórom. No bou to trest...

On mohou lážo plážo, nuž ale manžel bou chlap stále, alebo sa aj tak povedalo, že chlapi sa vždy navrchu a ženy naspotku.⁵

V podaní sa paralelne prezentuje niekoľko postojov:

1. Vo svojom podaní rozprávač idealizuje mimomanželský vzťah (láska vylučuje hriech), ktorý sa vyskytol aj v jeho rodine, a ospravedlňuje ho vzájomnou láskou, ktorú povyšuje nad kresťansky ponímaný hriech cudzoložstva.

2. Deklaruje sa tolerovanie cudzoložstva v rodine zároveň s vedomím verejného pohoršenia a odsúdenia (na verejnosti sa o tom nehovorilo, “aby nebol jeden pred druhým mrzký”).

3. Diferencuje sa nerovnaký postoj k hriechu ženy a muža. Mužovo správanie sa toleruje v rodine, na verejnosti sú sankcie súdnym vyrovnaním, žena je verejne sankcionovaná inštitúciou cirkvi a “musí čušať”. Napriek deklarovanému tolerovaniu mimomanželského vzťahu sa “prespanka” považovala za hodnú verejného potrestania, ale trest sa vykladá ako inštitucionálny cirkevný príkaz, nie ako trest komunity (v tomto prípade sa na jeho zdôraznenie využíva ako trest katolícka sankcia vypovedania z kostola, hoci v domácom evanjelickom prostredí sa nepoužívala).

Rodový a patriarchálny výklad beztrestnosti a tolerovania mimomanželského vzťahu muža komentuje aj S. Freud (O človeku a kultúre). Hovorí o dvojakej morálke, ktorá pripúšťa menej rigorózne trestať prehrešky muža. “Společnost, která přistupuje na tuto dvojí morálku, ... musí své příslušníky vést k zastírání pravdy, k přikrášlování a ke klamání sebe sama i ke klamání druhých” (FREUD 1990: 62).⁶

V jednej výpovedi rozprávača je tak zhrnuté spontánne konfrontovanie niekoľkých úrovní uvedomovania si a hodnotenia kresťansky vnímaného hriechu. Pritom autorite inštitúcie cirkvi prináleží moc trestať aj to, čo sa vo vnútri komunity toleruje.

K problému rozporného vzťahu lokálneho spoločenstva a jednotlivcov k inštitúcii cirkvi píše vo svojej kritickej kázni s exemplom, publikovanej vo vojnovom roku 1944, kňaz J. Bučko: *Zarážajúci je rozpor medzi Kristovým učením a životom jeho vyznavačov... Cirkev je organizáciou na ovládnutie života; náboženské prehĺbenie, duchovná obroda stala sa vedľajšou. Všetko ostatné je menší hriech než vystúpenie z cirkvi. Spomeniem hrozný prípad. Otec žil v smilstve s vlastnou dcérou. Spoločné dieťa po narodení zahubili. Keď neskôr táto dcéra vystúpila z cirkvi, otec sa zhrozil nad týmto skutkom a zaplakal nad ňou, lebo ju už pokladal za zatratenu pre tento čin* (BUČKO 2007: 21). V ponímaní ľudí sa často konfesionalna (a zrejme formálna) príslušnosť k cirkvi povyšuje nad skutočný hriech, aj hriech incestu, vraždy a cudzoložstva. “Jednotlivec se cítí neúplný (incomplete), když je sám... Nesouhlas se stádem znamená totéž jako odloučení od něho, a jedinec se mu proto úzkostlivě vyhýbá... Charakteristickými vlastnostmi stádního živočicha, gregarious animal, jsou prý vědomí viny a pocit povinnosti” – cituje a komentuje S. Freud myšlienky W. Trottera (FREUD 1990: 252).

K frekventovaným reprezentáciám morálnych hodnôt v spomienkovom rozprávaní patria aj ďalšie, napr. otázka lásky a pomoci blížnemu, krádeže, verbálneho hrešenia atď. Viaceré príklady ozrejmujú lokálne rozlišovanie sankcií na rôznych úrovniach vzťahov, ale aj rôzne formy tolerancie porušovania kresťanských prikázaní až po humorné príklady vzájomnej komunikácie cirkevných predstaviteľov a lokálneho spoločenstva.⁷

Zaujímavo sa s týmto prístupom spája spomienkové podanie, ktoré sa vzťahuje k známemu a významnému rodákovi z obce v 19. storočí, ktorý ako evanjelický kňaz zo zemianskej rodiny žil na východnom Slovensku a konvertoval na katolicizmus. V starobe a chorobe napísal svojmu bratovi do rodnej obce, že sa chce vrátiť a dožiť doma. Brat mu však odpísal, *“že by sa oňho postaral a doopatrol, aj keby nič nemal, ako brata, rodinu, ale že keď ako farár prestúpil na katolíctvo, nech sa už nikdy, nikdy nevracia, že už ho nechce vidieť”*.⁸ Roku 1876 zomrel tento outsider a ostrý spoločenský i cirkevný kritik opustený vo vzdialenej cudzej obci. Dnes má tento rodák v obci na mieste rodného domu pomník a pamätnú izbu.

Podanie deklaruje

a/ tvrdý postoj vo veciach konfesie, tradovaný v obci, a hrdosť na tento postoj,

b/ povyšuje príslušnosť ku konfesii nad kresťanskú pomoc, lásku k blížnemu a rodine (hoci príslušnosť k cirkvi Božím prikázaním zaväzuje milovať svojho blížneho),

c/ tradovaním ústnym podaním (v období 130 rokov) sa posilňuje, a zároveň prepája hrdosť na konfesiú, lokálnu súdržnosť a zemiansku česť komunity, ktorá podmieňuje integráciu, nielen rodinné, lokálne, ale aj širšie spoločenské vzťahy.

Aj tento problém sa spája s Eliasovým pojmom sociálneho habitu. *“Myšlienka, že jednotlivý človek má na sebe habitus skupiny a že práve tento sociálny habitus človek v priebehu dospievania viac alebo menej individualizuje, sa ešte dá špecifikovať... V komplexnejších spoločnostiach je viacvrstevný... Závisí od počtu navzájom prelínaných integračných rovín jeho spoločnosti, koľko vrstiev je votkaných do sociálneho habitu určitého človeka”* (ELIAS 2006: 195). V konkrétnom prípade je to napr. lokálna konfesijná a zemianska rovina habitu.

Napriek postupnej sekularizácii a laicizácii etiky vo všetkých vrstvách spoločnosti však stále pretrváva, najmä vo vidieckom prostredí, silné pôsobenie kresťanských morálnych zásad, ktoré boli súčasťou kontinuálne odovzdávaného symbolického kapitálu (BOURDIEU 1998:113). Ako k jednej zo základných hodnôt spoločnosti patrí k nemu aj diferencovaná konfesionalita, ktorá udržiava povedomie a mieru morálneho správania v spoločnosti na základe kresťanského učenia a príslušnosti k určitej náboženskej denominácii.

Tradičná kultúra vo svojich regionálnych, lokálnych či skupinových prejavoch sa často prezentovala a vnímala homogénne ako jeden celok, jednotná pre celé spoločenstvo, vyčleňovali sa jej spoločne prijímané, uznávané a vykonávané zvyky a prvky, ktoré nakoniec charakterizovali jeho špecifickosť. Hlbšia analýza však poukazuje v jej rámci na širšiu štruktúrovanosť aj na rôzne diferencie. Prejavujú sa nejednoznačnosťou, ambivalenciou konkrétnych postojov a ich interpretácií, ktoré zároveň v rozsahu svojich jednotlivých úrovní modelujú charakteristické črty navonok uzavretej tradičnej kultúrnej formy.

Niektoré vysvetlenia v tejto súvislosti ponúkajú psychoanalytické úvahy. Vo výklade vzťahu verejného a osobného, spoločenstva a jednotlivca S. Freud vychádza z Le Bonovej charakteristiky ľudskej masy, davu: *“U mas môžu existovať vedľa seba a snáť sa spolu nejprotikladnejšie ideje, aniž by jejich logický rozpor vedl ke konfliktu. Totéž se ale děje v nevědomém duševním životě jednotlivců”* (FREUD 1990: 218). K normálnej konštitúcii ľudskej spoločnosti patrí aj to, *“v jak velké míře bývá každý jedinec ovládan postoji*

kolektivní duše masy, které se projevují jako rasové zvláštnosti, stavovské předsudky, veřejné mínění a pod.” (FREUD 1990 : 251).⁹

Aj v týchto súvislostiach má ústna slovesnosť silnú výpovednú symbolickú hodnotu. Podľa S. Freuda: “Musí se počítat se skutečností, že jsou ve všech lidech destruktivní, tedy antisociální a antikulturní tendence, které u mnohých lidí jsou tak silné, že určují jejich chování ve společnosti” (FREUD 1990: 277-8).

POZNÁMKY

- 1 Podobne konštatuje M. Veleg pri skúmaní vampirizmu v Rumunsku: “Veľmi často sa stáva, že sami nositelia tejto viery vypovedajú až protirečiaci si fakty, ktoré sa však v logike riadenej ich vierou nevyklúčujú.” VELEG, M.: Prevencie obligátneho vampirizmu ako typologický problém. In: *Cesty na druhý svet*. Chronos, Bratislava 2005, s. 300.
- 2 K charakteristike skúmanej lokality možno povedať, že v minulosti bola obec evanjelická a zemianska, pri rekatolizácii stratila vlastný kostol a cirkevne sa pripojila k blízkemu mestu. V súčasnosti je komunita nábožensky vlažná, do kostola z presvedčenia chodí len malá časť komunity. Manifestačne v postsocialistickom období chodia do kostola niektorí ľudia, ktorí v období ateizácie vykonávali oficiálne funkcie (napr. učitelia, príbuzní bývalého predsedu JRD, predstavitelia obce). Deklarujú pritom svoje dobré vzťahy s kňazom. V povedomí komunity sa udržiava kontinuita zemianskej a protestantskej cti spojenej s hrdosťou na rodové meno.
- 3 Rozprávač nar. 1942, dôchodca, záznam Z. V. 2008.
- 4 O dlhoročnej milenke “starého Baceka” z obce spomína rozprávačka (1934): “Ona bola betárka, mala rada chlapov. Mala tri deti. Magdu s mužom, Emku čo mala, bola od R., nastahovala sa k nemu a medzitým mala tohto Janka s Bacekom. Ona sa vydala veľmi mladá za starého pána... mu ju poradili...” (Jej chudobná matka mala tri dcéry a prinútila ju vydať sa za bohatého muža.) O druhom prípade nevery mladej ženy spomína: “Gitku, tiež mladú 15 ročnú vydali... on bol postihnutý, nemohol chodiť, len pri dube na latkovom plote bol obesený a díval sa na dedinu. Tam mama panovala, tiež bola panovačná...” Ďalší prípad tolerovanej nevery sa týkal ženy, ktorá nemohla mať deti s manželom, vedelo sa o jej mladých milencoch. Príbuzná jedného z nich ho podozrievala z otcovstva jej dcéry, do konca života túto susedu sankcionovala tým, že sa s ňou nerozprávala, pričom synovca tolerovala.
- 5 Rozprávač nar. 1942, dôchodca, záznam Z. V. 2007.
- 6 Avšak sám rozprávač, keď sa to stalo v jeho rodine, bral z kredenca nôž, aby zaťa potrestal.
- 7 Diferencovane sa trestali aj krádeže, podľa vzťahu k trestanému a podľa jeho postavenia (voči cudzincovi, domácomu obyvateľovi či blízkej rodine): “*Čo sme boli spomínali o jednej veci, no tak to ti môžem povedať zo skutočnosti čo sa stalo, prípad čo si bola spomínala, no tak viem, čo normálne za trest vyviazali na vráta dvoch za ruky a na konci špicou obesení a takto museli za dve hodiny tam za trest byť vyviazaní, čo mu ruky ťahalo takto dozadu a na špicach ľedva na prsty dočahuvau a taký, že predseda ako obce určil takýto trest a títo ľudia to museli prekonať, lebo tieto... No, to boli ešte Ukrajinci kedysik, ešte keď boli ako zajatci. A čosi akosik spreneverili v obci, čosi pokradli, sa mi vidí, a tak na tie vráta... Naši to by boli dostali ľahší tento, no ale oni boli ako títo, zajatci, tak ich potrestali tak. To spomínali naši, že to si zachovaj, na týchto vrátach boli obesení ako zajatci z Ruska, čo zostali z prvej svetovej vojny. Všetliake prípady boli, všetliake tresty sa zavádzali volakedy... No jedného z dediny, Samo sa písau, tentok, oucu ukradou lebo čo, tak syn otca bįjavau ako trest za to čo sa hambiu, že ten otec tak kradne, lebo čo. Ľudia sa troška, by som povedau, informovali lebo podporovali, že povedau - nehaj to, nestaraj*

sa do toho alebo prehráš to, nerob somariny atakďalej, týmto spôsobom pomáhali ľudia, dokiaľ to neišlo k súdu. Volakedy si veľmi starí ľudia na to potrpeľi, že takéto veci sa robiť nesmú - kraďnúť, prekladať medze. No a keď oucu ukradou lebo čo, tak prišli žandári, vymlátili ho pelendrekmi bez akéhokolvek rozhodovania že či zaslúžil či nezaslúžil, hej...

Že tak sa veci riešili na mieste, nie aby to rozťahovali, pretáhuvali alebo sa dáko cvanciguvali s ním.” (Rozprávač nar. 1942, dôchodca, záznam Z. V. 2007.)

Kňaz J. Bučko zo širšieho hľadiska uvádza k otázke krádeže exemplum: “Krádež v malom bola priestupkom a trestala sa, krádež vo veľkom bola hrdinstvom a odmeňovala sa. Keď Alexander Veľký zajal námorného lupiča, spýtal sa ho, prečo koná také mrzké dielo a olupuje iných, dostal odpoveď: Pretože mám jednu loď, som lupič, keby som mal tisíc, menoval by som sa Alexander Veľký” (BUČKO 2007: 22).

8 Rozprávač nar. 1942, dôchodca, záznam Z. V. 2008.

9 R. Starý cituje C. G. Junga o procesoch, ktoré vyúsťujú do úplného rozštiepenia sociálneho života na dva súbežné subsystémy – jeden oficiálny, druhý poloilegálny: “bez jejich zvláštní součinnosti je pak normální průběh hospodářského a společenského života nemožný” (STARÝ 1990: 39). Jung “v této souvislosti upozorňuje na “strašlivý zákon enantiodromie”, jímž rozumí původně Hérakleitovu myšlenku, podle níž vše má po jisté době tendenci zvrátit se ve svůj opak. Jde o “regulující funkci protikladu”, čili o vytváření rovnováhy náhlým zbytněním nebo pozvolným rozvojem dříve opomíjených protichůdných tendencí. Každý jednostranný racionalismus a snaha o totální ovládnutí společenského života nutně vyvolává opačnou reakci v podobě nejružnějších projevů iracionality, nesouladu a chaosu” (STARÝ 1990: 39). “Všechno lidské, zdůrazňuje Jung, je relativní, poněvadž to spočívá na vnitřní protikladnosti” a cieľom by malo byť “zachování dosavadních hodnot zároveň s uznáním jejich protikladnosti” (STARÝ 1990: 39-40). “Jungova hypotéza kolektivního nevědomí reagujícího protikladným a kompenzujícím způsobem na individuální vědomí dává na otázku příčin této dobové nemoci vnitřní rozpolcenosti uspokojivou odpověď: člověk může vědomě, na základě racionálního a morálního úsudku, zastávat stanoviska, která mohou jeho faktické každodenní chování, determinované psychickými dominantami kolektivního nevědomí, zpochybnit, popřít nebo obrátit v pravý opak” (STARÝ 1990: 206).

LITERATÚRA

BOURDIEU, P.: *Teorie jednání*. Praha 1998.

BUČKO, J.: Sklamalo kresťanstvo. In: *Tvorba 2*, 2007.

BUŽEKOVÁ, T.: Kognitívne aspekty koexistencie náboženskej doktríny a pover: racionalita reflektívnych presvedčení. In: *Etnologické rozpravy 2/2003*, s. 54-64.

BUŽEKOVÁ, T.: Kognitívne aspekty koexistencie kresťanských a poverových predstáv (na príklade vysvetlenia negatívnych udalostí v slovenských poverových rozprávaniach. In: *Slovenský národopis 52, 2/2004*, s. 140-162.

DJURIŠIČ, D.: Eschatologické predstavy v oblasti srbského Homolja. In: KOVÁČ, M. – KOVÁCS, A. – PODOLINSKÁ, T. (Eds.): *Cesty na druhý svet. Smrť a posmrtný život v náboženstvách sveta*. Chronos, Bratislava 2005.

ELIAS, N.: *Spoločnosť indivíduí. Náčrt teórie civilizácie*. Kalligram, Bratislava 2006.

FREUD, S.: *O človeku a kultúre*. Odeon, Praha 1990.

FROMM, E.: *Človek a psychoanalýza*. Praha 1967.

- HLÔŠKOVÁ, H.: *Individuálna a kolektívna historická pamäť*. Bratislava 2008.
- LIPOVETSKY, G.: *Éra prázdnoty*. Praha 1998.
- STARÝ, R.: *Potíže s hlubinnou psychologií*. Prostor, Praha 1990.
- TOLSTAJA, S.: Grech v svete slavianskej mifologii. In: *Koncept grecha v slavianskej i jevрейskej kultúrnej tradícii*. Sborník statej. Akademičeskaja serija. Vypusk 5, Moskva 2000.
- VANOVIČOVÁ, Z.: Príbeh s funkciou exempla v ústnej tradícii. In: PROFANTOVÁ, Z. (ed.): *Na prahu milénia. Folklor a folkloristika na Slovensku*. Bratislava 2000, s. 103-117.
- VELEG, M.: Prevencia obligátneho vampirizmu ako typologický problém. In: KOVÁČ, M.-KOVÁCS, A.-PODOLINSKÁ, T.: *Cesty na druhý svet*. Chronos, Bratislava 2005.

Príspevok vznikol v rámci projektu VEGA 2/0044/08.

MORAL VALUES IN MEMORATES

Summary

Commemorative narrative as a genre relying on memory covers a very long time period, bridging the past lived by the ancestors, then reassessed, re-established, adopted or modified and passed on to next generation, with the present lived just now. The past thus revives in memories – the recollection of past events and experience handed over to another generation. The commemorative narrative has a potential to gradually process long-lasting developments, changes and shifts and so it may clarify certain attitudes held in the present. In his category of symbolic capital, P. Bourdieu identifies not only the power of explicitly stated norms but also the power of inherited, implicit, or acquired dispositions, interests and principles of behaviour. He speaks about two parallel levels of moral, "Christian" and "lay". In certain communities there exists a specific dual consensus concerning behaviour which is influenced by the character of denomination, a model inherent in a family, a decisive agent in maintaining the social order.

Even during the folkloristic inquiries we may encounter astonishing dilemmatic narratives in which the informants attempt to comment on or explain their attitudes and decisions. Sometimes only a longitudinal research and a deeper knowledge of the way of life of a particular community or closer personal acquaintances, perhaps also a look into concrete social or family relationships may help understand the complex and ambiguous attitudes of individuals standing in concrete situations and relations.

The problem of this feature of human psychology was a target of classical psychoanalysis; now it has also appeared in the focus of cognitive anthropology.

One of the issues often revealing the ambiguous character of attitudes is that of moral values. Instead of manifesting the acceptance of traditional Christian attitudes and approaches to various life situations, the repertoire of commemorative narrative encompasses many differentiated, ambiguous and even entirely contradictory accounts of personal experience, relations or positions of retained by

individual people. They thus inform us about the attitudes the informants may take within the same contextual framework to the gender issues, and approaches to problems at the levels of individual and public, rational and emotional, tolerated and penalised, traditional and institutional.

The research sample was represented by a narrow circle of neighbours living in the same street in a small town. Among the most frequently occurring topics in their memorates there were mutual relations, extramarital relations and children born out of wedlock, adultery and its consequences. This sphere of interest is, on the one hand side, closely related with religious feelings, faith and the belonging to a concrete denomination, committing sins and the trespassing of the Ten Commandments and not observing the Christian moral imperatives within the community and, on the other, it is connected with only a formal confession of faith and religious indifference. Hence, traditional attitudes and reactions to specific situations modify the local scheme of the hierarchy of values. Other moral values frequently represented in memorates regard love and help, theft, misuse of the name of God, etc. Several examples throw light on the local habits of distinguishing negative sanctions applied at various levels of relationships and tolerating various forms of trespassing the commandments of the Christian religion.

Vydáva Ústav etnológie Slovenskej akadémie vied

Hlavná redaktorka:
Gabriela Kiliánová, CSc.

Výkonné redaktorky:
Hana Hlôšková, Tatiana Podolinská
Tatiana Bužeková, Michaela Ferencová

Redakčná rada: Marta Botfková, Dušan Deák, Lubica Droppová, Bernard Garaj, Martin Kanovský, Eva Krekovičová, Jan Krist (ČR), Peter Salner, Zdeněk Uherek, (ČR), Miroslav Válka, (ČR), Iveta Zuskinová

Redakčný okruh: Regina Bendix (Georg-August-University, Göttingen, Germany), Michal Buchowski (Adam Mickiewicz University in Poznań, Poland), Ullrich Kockel (University of Ulster, United Kingdom), Vladimir Penchev (Bulgarian Academy of Sciences, Bulgaria), Dragana Radojičić (Serbian Academy of Sciences and Arts, Serbia), Klaus Roth (Ludwig-Maximilians-University of Munich, Germany), Ingrid Slavec Gradišnik (Scientific Research Centre SASA, Slovenia), Davide Torsello (University of Bergamo, Italy), Elena S. Uzeneva (Russian Academy of Sciences, Russia), Helena Wulff (Stockholm University, Sweden)

Adresa redakcie: Klemensova 19, 813 64 Bratislava
Registr. č. 7091

Rozširuje, objednávky a predplatné (aj do zahraničia) prijíma:
Slovak Academic Press, spol. s r.o. P.O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava
e-mail: sap@sappress.sk

SLOVAK ETHNOLOGY

Quarterly Review of the Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences
Vol. 57, 2009, Number 2

Editors: Gabriela Kiliánová, Hana Hlôšková, Tatiana Podolinská,
Michaela Ferencová, Tatiana Bužeková

Address of editor: Klemensova 19, 813 64 Bratislava, Slovakia
Distributed by Slovak Academic Press, Ltd., P.O. Box 57, Nám. slobody 6,
810 05 Bratislava, Slovakia and SLOVART G.T.G. Ltd., Krupinská 4,
P.O. Box 152, 852 99 Bratislava, Slovakia

L'ETHNOLOGIE SLOVAQUE

Revue de l'Institut d'ethnologie de l'Académie slovaque des sciences
Année 57, 2009, No 2

Rédacteurs: Gabriela Kiliánová, Hana Hlôšková, Tatiana Podolinská,
Michaela Ferencová, Tatiana Bužeková

Adresse de la rédaction: Klemensova 19, 813 64 Bratislava, Slovaquie

SLOWAKISCHE ETHNOLOGIE

Zeitschrift des Ethnologischen Institutes der Slowakischen Akademie der Wissenschaften
Jahrgang 57, 2009, Nr. 2

Redakteure: Gabriela Kiliánová, Hana Hlôšková, Tatiana Podolinská,
Michaela Ferencová, Tatiana Bužeková

Redaktion: Klemensova 19, 813 64 Bratislava, Slowakei

SLOVENSKÝ NÁRODOPIŠ

ISSN 1335-1303

EV 3355/09

MIČ 49 610
